

Derleyenler
N. EMRAH AYDINONAT - Ü. BARIŞ URHAN
Hayatın İçindeki İktisat

İletişim Yayınları 2846 • Bugünün Kitapları 244

ISBN-13: 978-975-05-2767-8

© 2019 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2019, İstanbul

EDITÖR Kıvanç Koçak

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Oben Üçke

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
N. EMRAH AYDINONAT
Ü. BARIŞ URHAN

Hayatın İçindeki İktisat

İktisadi Davranışlara
Farklı Bir Bakış

İçindekiler

GİRİŞ	7
KART BORÇLARINDAN KURTULMANIN YOLLARI N. EMRAH AYDINONAT	9
NEDEN KENDİMİZE EN UYGUN TARİFİYİ SEÇEMİYORUZ? EMİN KÖKSAL.....	19
ZEKÂ, SABIR VE BAŞARI ŞULE ALAN - SEDA ERTAÇ.....	27
BAŞARIDA KARAKTERİN ROLÜ ŞULE ALAN - SEDA ERTAÇ.....	39
GÜNAH KEÇİSİ İKTİSATÇILAR SERKAN KÜÇÜKŞENEL - Ü. BARIŞ URHAN.....	55
PAZARLIĞIN (BİR BAŞKA) İKTİSADI EMİN KARAGÖZOĞLU.....	67
PAZARLIK VE BİLİŞSEL ÖNYARGILAR EMİN KARAGÖZOĞLU.....	81
PAZARLIK YAPARKEN NELERE DİKKAT ETMELİ? EMİN KARAGÖZOĞLU.....	101
SUÇLAMANIN İKTİSADI MEHMET YİĞİT GÜRDAL.....	113

MARKALAR BEYNİMİZİ NASIL YÖNETİYOR?	
N. EMRAH AYDINONAT - TUNA ÇAKAR	125
UCUZ ETİN YAHNİSİ VE DİĞER GARİPLİKLER	
N. EMRAH AYDINONAT - TUNA ÇAKAR	139
BEDAVACILIKLA TOPYEKÛN MÜCADELE	
LEVENT NEYSE	153
RİSK, BELİRSİZLİK VE İKTİSAT	
ÖZLEM ÖZDEMİR	169
RİSKLER VE DAVRANIŞLAR	
ÖZLEM ÖZDEMİR	181
BAŞKA TÜRLÜ BİR KAMU POLİTİKASI	
MUHAMMED EMİN TORUNOĞLU - YASİN UZUN - HATİCE ŞAFAK BOZKIR - BİLGE KALE.....	195
BÖBREK PİYASASI	
N. EMRAH AYDINONAT	217
KAYIT DIŞI EKONOMİ NEDİR?	
CEYHUN ELGİN	229
KAYIT DIŞILIĞIN ÖLÇÜMÜ VE ETKİLERİ	
CEYHUN ELGİN	239
KAYNAKÇA	253
YAZARLAR	267

GİRİŞ

Bu giriş yazısını, güzel bir etkinlik öncesi yapılan gereksiz bir açılış konuşmasına benzetebilirsiniz. Biliyoruz uzun açılış konuşmalarını kimse sevmez. Hayatımız boyunca “Şöyle uzun bir açılış konuşması dinleyeyim de keyfim yerine gelsin” diyen bir kişi bile görmedik. Ama artık her nasılsa bütün açılış, tören, düğün ve hatta sünnet konuşmaları uzun olur; hemen herkes eline bir fırsat geçtiğinde dinleyicilere baygınlık geçirten uzun konuşmalar yapar! Alın size modern insanın temel arızalarından biri!

Düşünürseniz, *Homo Sapiens Sapiens*'in, yani modern insanın, tek arızası uzun konuşma yapması değil. Başka pek çok arızası var. Bir defa aşırı duygusal! Akılla karar vermesi gereken yerde çoğu zaman duygularıyla karar veriyor ve ekseriyetle ilkel güdülerine yenik düşüyor. Dahası oldukça tutarsız! Bir gün yaptığı başka bir gün yaptığını tutmuyor. Sorarsanız, diğer hayvanlardan en önemli farkının akli ve zekâsı olduğunu söylüyor ama akıldışı davranışlarıyla sıklıkla kendisine ve topluma zarar veriyor. Vesaire, vesaire.

Bu kitapta, modern insanın arızalarının bir kısmını daha

yakından tanıyacağız ve bu arızaların iktisadi sonuçlarını inceleyeceğiz. Mesela kredi kartı kullanırken neden kendinden geçtiğini, üye olduğu spor salonuna neden gitmediğini ve pazarlık yaparken neden çuvalladığını açıklayacağız. Dahası, kredi kartı borçlarından kurtulmanın yollarını, başarılı olmak için ihtiyaç duyduğunuz karakter özelliklerini ve etkili pazarlık yapmanın sırlarını paylaşacağız. Tabii kitabın konuları sadece bunlardan ibaret değil. Kitapta böbrek piyasasından kayıt dışı ekonomiye kadar pek çok ilginç konu yer alıyor. Bu konuların ortak noktası, iktisadın nasıl bir bilim olduğuna dair fikirlerinizi değiştirecek çalışmalara dayanıyor olması.

Bu kitabın temel amacı, sizi iktisattaki ilginç ve nispeten yeni çalışmalarla tanıştırmak, biraz meraklandırmak ve daha fazla okumaya heveslendirmek. Kitabı hazırlamaya 2015 yılında karar verdik. 2015'te iktisattaki yeni gelişmelerle ilgili Türkçe yayın sayısı çok azdı. Şimdi durum biraz daha iyi olsa da hâlâ az. Amaçlarımızdan biri, bu eksikliği kapatmaktı. Bunu teknik ve sıkıcı bir iktisat kitabıyla yapabilirdik ama o zaman ortaya sadece zaten bu konuları bilenlere hitap eden bir kitap çıkardı. Bunu tercih etmedik. Kitabı iktisat öğrencileri ve genel okur da kolaylıkla okuyabilsin istedik. Biraz araştırınca ülkemizdeki pek çok iktisatçının kitapta yer vermek istediğimiz konularla ilgili güzel akademik makaleler yazdıklarını gördük. Onlarla bağlantıya geçtik ve kitaba kendi alanlarıyla ilgili katkı yapmalarını istedik. Sağ olsunlar, kabul ettiler ve ortaya bu kitap çıktı. Tüm yazarlarımıza bir kez daha teşekkür ederiz.

Umarız bu kitapta ele aldığımız ve tartıştığımız konular ilginizi çeker ve sizi bu konular hakkında daha fazla okumaya sevk eder.

İyi okumalar.

N. EMRAH AYDINONAT - Ü. BARIŞ URHAN

KART BORÇLARINDAN KURTULMANIN YOLLARI

N. EMRAH AYDINONAT

Bu kitabı satın aldınız veya kitapçıda karıştırıyorsunuz. İçin-
dekiler listesine bir göz atınız ve hemen bu yazıyı açtınız.
Anlaşılan durumunuz kötü. Belli ki, hemen her ay, kredi
kartı hesap özetinize bakıp “Of çok harcama yapmışım!” ve-
ya “Keşke şunu almasaydım!” gibi şeyler söylüyorsunuz ve
kredi kartı harcamalarını kontrol altına almakta güçlük çe-
kiyorsunuz...

Düşüncesi bile yetiyor

Kredi kartlarının insan davranışı üzerindeki etkisini incele-
yen çalışmalar sayesinde biliyoruz ki, kredi kartıyla alışveriş
yapanlar, nakitle alışveriş yapanlara göre farklı davranışlar
sergiliyorlar. Örneğin, tüketici davranışı konusunda araştı-
rma yapan Richard Feinberg, lokantalarda verilen bahşiş-
leri incelemiş ve kredi kartı kullananların daha fazla bahşiş
verdiğini tespit etmiş. Yine Feinberg, 60 üniversite öğrenci-
siyle yaptığı bir deneyde, sadece kredi kartıyla ödeme fikrini
hatırlatan bir logonun bile, bireylerin daha fazla ödeme yap-

maya razı olmasına neden olduğunu bulmuş.¹ Feinberg, deneye katılan öğrencilere çeşitli ürünler göstererek bu ürünler için ne kadar ödeyeceklerini sormuş. Bunu yaparken, bir grup öğrencinin göreceği bir yere bir MasterCard logosu koyarak bu logonun öğrencilerin davranışlarını değiştirip değiştirmedigini test etmiş. Deney sonucunda, MasterCard logosunu gören öğrencilerin aynı ürünlere, diğer gruptakilere göre daha fazla ödemeye hazır oldukları ortaya çıkmış. Örneğin, kredi kartı logosunu gören gruptaki öğrenciler, bir elbiseye 41,5 dolar değer biçerken; diğer gruptakiler aynı elbiseye sadece 27,7 dolar değer biçmiş.

Feinberg'in çalışması, sadece kredi kartı düşüncesinin bile bir ürün için ne kadar harcama yapacağımızı etkileyebildiğini gösteriyor. Feinberg'in ve diğer araştırmacıların yaptığı deney ve çalışmalar da bu bulguları destekliyor. Kredi kartı kullananlar daha fazla harcama yapma ve fiyatlar konusunda daha duyarsız olma eğilimindedir. Dolayısıyla, kredi kartı kullanan birinin aşırı harcama yapma olasılığının, nakit kullanan birine göre çok daha fazla olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Üç arıza

Peki, insanlar neden kredi kartıyla harcama yaparken akıllarını kaybediyorlar? Neden kontrolsüz bir şekilde harcama yapıp yüksek faizlerle borçlanıyorlar? Fransız iktisatçı Roland Bénabou ve 2014 yılında Nobel İktisat Ödülü'nü alan bir başka Fransız iktisatçı Jean Tirole, *İktisadi Kararların Psikolojisi* başlıklı kitaba yaptıkları katkıda,² akılcı kararlar almamızı engelleyen üç "arızaya" odaklanıyorlar: Kendini bilmezlik, zayıf irade ve zayıf hafıza.

1 Feinberg (1986).

2 Bénabou & Tirole (2002).

Arıza 1: Kendini bilmezlik!

İnsanın kendini bilmez bir varlık olduğu tartışma götürmez bir gerçek. Örneğin, bu yazıyı okuyan hemen herkes, kendisinin ortalamanın üstünde iyi bir şoför olduğunu sanıyordur. Ama düşünürseniz, herkesin ortalamanın üstünde olması mümkün değil. Eğer hepimiz iyi araba kullanıyorsak, kötü araba kullananlar kim? Kendimizi olduğumuzdan çok daha iyi bir yerde görme eğiliminde olduğumuzu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu “üstünlük yanılsaması”, literatürde Dunning-Kruger etkisi diye biliniyor.³ Kendi beceriksizliklerimizi fark edemiyoruz! Öyle ki, psikolog David Dunning, “Hepimiz kendine güvenen aptallarız!” diyor.⁴ Kredi kartı söz konusu olduğunda, bu kendini bilmezlik, karşımıza birikmiş kart borcu olarak çıkıyor. Kendimizle ve özellikle de borç ödeme kapasitemizle ilgili iyimser tahminler yaptığımız için kredi kartıyla alışveriş yaparken ödeyebileceğimizden fazlasını satın alıyoruz.

Arıza 2: Zayıf irade

İşletim sistemimizdeki hatalardan bir diğeri de zayıf irademiz. Sigarayı bırakamıyoruz, başladığımız diyet programlarının sonunu getiremiyoruz, açık büfede gereğinden fazla yemek yiyor ve içmememiz gereken o son birayı her defasında içiyoruz! Kendimizi tutamama sorunumuz var. Düşünün. Hiç giymediğiniz o ayakkabıları veya kıyafetleri düşünün. Onları neden almıştınız sahi? Üyelik aidatını ödedikleri halde spor salonuna gitmeyenler, her gün “artık düzenli bir şekilde spor yapacağım” deyip de yapmayanlar, “daha tasarruflu olacağım” deyip de bir türlü olamayanlar... Hepini-

3 Dunning, Johnson, Ehrlinger, & Kruger (2003).

4 Dunning (2014).

ze selam olsun! Kabul edin, kendimizi pek tutamıyoruz ve irademiz de oldukça zayıf.

Peki, şimdi soralım: İradesi zayıf, kendini tutamayan birinin eline alışveriş yapmasını kolaylaştıracak yüksek limitli bir kredi kartı verirsek ne olur? Cevabı hepimiz biliyoruz!

Arıza 3: Zayıf hafıza

Tamam, kredi kartı hayatımızı kolaylaştırıyor... Kolaylaştırıyor ama parayla fizikî bağlantımızı da kopartıyor. Nakit alışverişlerde ödemeyi yaparken, beynimiz bizi elimizdekini kaybetmekte olduğumuz konusunda uyarıp duruyor. Ne var ki, aynı alışverişi kredi kartıyla yaptığımızda bu acıyı hissetmiyoruz. Paramız dijital olarak erirken, paramızın azaldığını algılamakta güçlük çekiyoruz. Sadece bu da değil. Hafızamız oldukça zayıf olduğu için ne kadar harcadığımızı takip de edemiyoruz. Otomatik fatura ödemeleri, geçmiş aylarda yaptığımız alışverişlerden kalan taksitler ve ay içinde yaptığımız harcamalar... Yeni bir şey almaya kalkmadan önce, bunların toplamının ne olduğunu, bankaya ne kadar borcumuz olduğunu hatırlıyor olsak, belki harcamalarımızı daha iyi kontrol edebilirdik. Ne var ki, zayıf hafızamız buna izin vermiyor. Eğer tüm harcamalarını dikkatli bir şekilde not edip, günün herhangi bir saatinde aylık harcama ve toplam borç bilgisini ezberden söyleyebilecek olan az sayıda insandan biri değilseniz, kredi kartıyla alışveriş yaparken kontrolden çıkmanızın bir nedeni de bu. Zayıf hafıza!

Doğru bilgi, sağlam irade, güçlü hafıza

Doğru Bilgi, Sağlam İrade, Güçlü Hafıza! Seçim sloganı gibi oldu ama değil. Aşırı borçlanmadan kaçınmak ve kredi kartını amacına uygun bir şekilde kullanmak için şunları yapmamız

gerekıyor: Kendimizi daha iyi tanımalı, daha sağlam bir iradeye sahip olmalı ve hafızamızı güçlendirmeliyiz. Ancak maalesef biliyoruz ki, bunları başarmamız pek o kadar da kolay değil. Çünkü çoğumuz zaten kendimizi bildiğimizi (“Kendini bilmeyenler başkaları!”), sağlam iradeye sahip olduğumuzu (“İstesem sigarayı hemen bırakırım!”) ve hafızamızın güçlü olduğunu (“Hayatım, Erdalhardaloğlu Ticaret’ten sen mi alışveriş yapmıştın?”) düşünüyoruz, sanıyoruz! Aramızda gerçekten kendini ve hesabını bilen, sağlam iradeli insanlar var. Onları tenzih ederim. Ancak pek çoğumuz için kredi kartlarını kontrollü bir şekilde kullanmanın tek yolu, bu bahsettiğim arızalara sahip olduğumuzu kabul etmek ve bu arızaları bilinçli bir şekilde ortadan kaldırmaya çalışmaktan geçiyor.

Kart borçlarından kurtulmanın yolları

Kredi kartı borcumuz, dış mihrakların, paralel yapıların veya amacı ve maksadı belli bazı odakların işi değil. Kartı biz kullanıyoruz, harcamayı biz yapıyoruz! Borcun tamamını ödemekte güçlük çektiğimiz için sadece minimum ödemeyi yapan da, gelecek ay her şeyin düzeleceğini ve bir şekilde borcun kendi kendini ödeyeceğini sanan da yine biziz! Kendimizi bilmiyoruz, zayıf iradeliyiz ve hafızamız hiç de iyi değil. Bu sebeplerle kart borçlarımızı idare etmekte güçlük çekiyoruz. Peki, bu durumu nasıl değiştirebiliriz? Âdeta faiz lobisinin temsilcisi gibi davranan bedenimizi ve zihnimizi nasıl terbiye ederiz?

Bir: Finansal okur-yazarlığınızı arttırın!

Vanessa Perry ve Marlene Morris gibi uzmanlar, biraz finans eğitiminin faydalı olabileceğini düşünüyor.⁵ Bileşik fa-

5 Perry & Morris (2005).

iz nedir, nasıl hesaplanır? Bankalar kredi ödeme planınızı nasıl hazırlıyor? Aylardır kredi borcu ödemenize rağmen borcunuz neden bir türlü azalmıyor? Kredi kartı borcunuzun tamamını ödemediğinizde, bu size ne kadar ek yük getiriyor?

Bunları biliyor musunuz? Bilmiyorsanız, öğrenmeniz gerekiyor. Öyleyse, kredi kartı harcamalarımızı kontrol altına almak ve daha akılcı finansal kararlar alabilmek için hemen ilk iş olarak finansal okuryazarlığımızı arttırarak işe başlayabiliriz.

Ne var ki, finansal okur-yazarlık tek başına yeterli olmuyor. Bu konuları çok iyi bilen finansçılar bile bir AVM'ye gittiklerinde, hiç hesapta yokken sonradan pişman olacakları büyük bir harcama yapıp çıkabiliyorlar. Bu sebeple, finansal okur-yazarlığı, başka önlemlerle desteklememiz gerekiyor.

İki: Tek bir kredi kartı kullanın

Beş farklı kredi kartınız varsa, hem harcamalarınızı hem de borçlarınızı takip etmeniz güçleşecektir. Bu, bizim gibi zayıf hafızalı insanlar için iyi bir seçim değil. Kendini bilmez ve zayıf iradeli insanlar olduğumuzu da unutmayın. Birden fazla kredi kartınız varsa, bir kartın borcunu diğer karttan nakit avans çekerek ödemeye meyledebilirsiniz. Tek bir kredi kartınız olduğunda, böyle akıl dışı hareketler yapmayı düşünemezsiniz.

Üç: Alışveriş kararını AVM'de değil, evde verin!

Alışveriş yapmanın iki adımı var: Birinci adım, seçim yapmak; ikinci adımsa parayı ödeyip seçtiğimiz şeyi almak. Çoğu zaman bu iki adımı hemen peş peşe atıyoruz. Ancak, bundan vazgeçebiliriz. Alışveriş kararlarımızı AVM'de değil,

evde vermenizde fayda var. Ava giderken avlanmanın âlemi yok!

Dört: Kredi kartınızı evde bırakın

İsterseniz, daha radikal bir önlem alıp, gezmek için AVM'ye giderken kredi kartınızı evde bırakabilirsiniz. Böylece vitrinlerin, satıcıların ve ürünlerin büyüüne kapılıp gereksiz bir harcama yapmanın önüne geçebilirsiniz. Ancak ne alacağınızdan kesinlikle emin olduğunuzda, kredi kartınızı alıp sadece ve sadece o ürünü almak üzere tekrar AVM'ye gidebilirsiniz.⁶

Beş: Kredi kartınızı dondurun!

Hepimiz biliyoruz ki, insanın kendini kontrol etmesi çok zor bir iş. Kredi kartını evde bırakan birinin, evde online alışveriş yapmasını engelleyecek bir şey yok. Ama korkmayın, bunun da çaresi var: Kredi kartını dondurmak veya fısıtık ezmesine batırmak!

Popüler bilim yazarı Jeff Wise, gemileri yakmamızı öneriyor.⁷ Mesela diyor ki, kredi kartınızı bir bardak suya koyup buzluğa atın ve dondurun. Böylece, kartı kullanmak için çözümlmesini beklemeniz gerekeceğinden, satın alma kararınızın mantıklı olup olmadığını değerlendirmek için biraz daha vaktiniz olur.

İçinizde, donmuş kartı mikrodalga fırında çözerim diye düşünenler olabilir. Ama ünlü davranışsal iktisatçı Dan Ariely, bunu yapınca kartın bozulacağını söylüyor.⁸ İsterseniz deneyin! Tabii eğer donmuş kartın üzerindeki bilgileri oku-

6 Prelec & Simester (2001).

7 Wise (2010).

8 Ariely (2010).

yup online alışveriş yapabileceğinizden korkuyorsanız, o zaman kartınızı şeffaf olmayan bir sınının içinde veya fıstık ezmesine batırdıktan sonra dondurabilirsiniz!

Altı: Kendinize limitler koyun!

Dan Ariely, kendimize belirli harcama limitleri koyup, bu limitler çerçevesinde hareket etmeye çalışmamızın da faydalı olabileceğini söylüyor. Tabii bu yöntemin işleyebilmesi için sizi kontrol edecek ikinci bir kişiye ihtiyacınız olabilir. İsterseniz eşinize veya bir arkadaşınıza bu görevi verebilirsiniz. Ya da daha güzeli, kredi kartı limitinizi azaltın. Böylece belirli bir miktarın üstünde kredi kartı harcaması yapmanız imkânsızlaşır.

Yedi: Hafızanıza güvenmeyin

Kredi kartı harcamalarını takip etmenin oldukça güç bir iş olduğunu söylemiştim. Harcamaları kontrol altına almanın bir yolu da zayıf hafızamıza destek olacak bazı önlemler almak. Tek bir kredi kartına sahip olmak kesinlikle faydalı olacaktır. Ama tek bir kredi kartınız olsa bile ek önlemler almayı deneyebilirsiniz. Mesela büyük bir harcama yapmadan önce, aylık gelir ve giderlerinizi bir kâğıda yazıp, yeni bir borç yükünün altına girmenin ne kadar mantıklı olduğunu dikkatlice değerlendirmeniz oldukça faydalı olabilir. Ayrıca cep telefonunuza bir kişisel finans uygulaması indirip, tüm harcamalarınızı ve borçlarınızı oradan takip edebilirsiniz. Burada dikkat etmeniz gereken şey şu: Her alışverişinizden önce, o ay yaptığınız toplam harcamayı ve toplam borçluluk durumunuzu kontrol etmeniz gerekiyor. Yoksa hafızanız sizi elbette yanıltacaktır.